

ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ'NİN İSTİFASINA VİLÂYÂT-I ŞARKİYYE'NİN TEPKİSİ

Selçuk URAL*

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi, arzulanan barış ortamının sağlamaktan ziyade, Anadolu'da büyük siyasi ve askerî gelişmelerin ortaya çıktığı bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir. Bu dönem içerisinde hiç şüphesiz en önemli siyasi gelişme Milli Mücadele'nin ortaya çıkışıdır.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkışından itibaren gerek resmi, gerekse sivil kimliği ile millî hakimiyetin gerçekleşmesi ve işgalcilere karşı millî iradeye dayalı bir mücadelenin verilmesine destek vermiş, gayret sarfetmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gelişen hareket kısa süre içerisinde Anadolu'ya hakim büyük siyasi ve askerî güç haline gelmiştir.

Anadolu'daki bu gelişmeler merkezi hükümetin tepkisini çekmekte gecikmemiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti bu hareketi yok etmek için yoğun çalışmalar yürütmesine rağmen bunda başarılı olamadığı gibi, 1 Ekim 1919'da da istifa etmek zorunda kalmıştır¹. Yeni hükümet 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa tarafından kurulmuştur².

Millî hedefler doğrultusunda yeni hükümetle işbirliği yapmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, 2/3 Ekim 1919 gecesi yayınladığı tamimle; yeni hükümetin kuruluşunu milletin başarısı olarak kamuoyuna duyururken, Sivas Kongresi kararlarını kabul etmesi şartıyla yeni hükümetle temasa geçebileceklerini ve ona taraftar olabileceklerini vurgulamıştır³.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyanatına Harbiye Nazırı Cemal Paşa 7 Ekim 1919 tarihli telgrafla verdiği cevapta kendilerinin de aynı düşüncede olduklarını, devletin ve milletin itibarını yeniden tesis için millî iradeye tâbi olacaklarını ifade etmiştir⁴. Heyet-i Temsiliye ile Hükümet arasında başlayan ilişkiler Amasya Görüşmeleri ile doruk noktasına ulaşmış, taraflar 20-22 Ekim 1919'da üçü açık, ikisi gizli olmak üzere toplam

* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

¹ Hüsamettin ERTÜRK, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul 1996, s.325.

² Salahi SONYEL, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri, Ankara 1995, s.41; Sina AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II, Ankara 1998, s.11

³ Kemal TAYTÜRK, Nutuk III, İstanbul 1982, s. 1059-1060.

⁴ Salahi SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara 1995, s.151.

beş protokolden oluşan bir anlaşmaya varmışlardır⁵. Hükümet milli hakimiyet hususunda bir takım taahhütler altına girmesine rağmen, uygulamaları ne yazık ki aksi yönde olmuştur. Bu durum Heyet-i Temsiliye'nin Hükümete kuşkuyla yaklaşmasına neden olmuştur⁶.

Mustafa Kemal Paşa bir yandan Sivas Kongre kararlarını yürürlüğe koymayı taahhüt eden hükümete bunları uygulatmak için büyük çaba harcarken, diğer yandanda Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Nigahbancılar ve İngiliz Muhipler Cemiyeti gibi Milli Mücadele karşıtı kuruluşları Saraya yakın bir hükümet kurmaya yönelik çalışmalarına da engel olmaya çalışmaktaydı. Bu yüzden ki Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri, Damat Ferit veya benzeri bir hükümetin kuruluşuna engel olmak maksadıyla Ali Rıza Paşa kabinesini ehven-i şer olarak destekleme kararı almışlardır. Verilen bu desteğe rağmen, hükümetin ömrünü tamamladığı İngilizlerin baskısına boyun eğerek Harbiye Nazırı Cemal ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşaların istifalarını kabul etmesi ile su yüzüne çıkmıştır. Türk devletinin iç işlerine yapılan bu haksız ve devletlerarası hukuka aykırı müdahale karşısında Hükümetin milli onura yakışır bir tavır sergilememesi⁷, bu hususlarda büyük bir hassasiyete sahip olan Mustafa Kemal Paşanın tepkisine yol açmıştır⁸.

Kurulduğu günden itibaren uyguladığı yanlış politikalarla kan kaybetmeyi sürdüren Hükümet, 3 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nin baskısını gerçekçe göstererek istifa etmiştir. İstifanın arkasından başkenti saran hava; hükümetin Damat Ferit Paşa tarafından kurulacağı ve henüz 12 Ocak 1920'de açılmış olan meclisin dağıtılacağı yönünde idi. Bu ihtimal Meclisi ve Felâh-ı Vatan Grubu'nu oldukça rahatsız etmiştir. Meclis başkanı ile grubun önde gelen isimleri saraya yaptıkları müracaatlarla Padişah'tan ülkeyi yeni sıkıntılara sokacak bir hükümetin kurulmasına meydan vermemesini istemişlerdir⁹.

Hiç şüphesiz istifaya ve istifa sonrası uygulanmak istenen senaryolara karşı en ciddi ve etkili tepki, Mustafa Kemal Paşa'dan gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1920'de Meclis Başkanlığı'na ve Saraya birer telgraf göndermiştir: Meclise gönderdiği telgrafta; Vatanın bütünlüğü ve milli istiklâl konusunda her türlü fedakârlığa amade olan milletin mukaddes heyecanının yine milletin itimadına layık bir hükümetin iktidara getirilmesi ile tatmin edileceğini, meclisinde bu yönde hareket edeceğine inandığını ifade etmiştir. Saraya gönderilen telgrafta ise; Padişahın meclisteki çoğunluğun sesine kulak verecek milletin hislerine tercüman olacak bir hükümeti işbaşına getireceğine itimat ettiğini dile getirmiştir¹⁰.

⁵ Mustafa Kemal ATATÜRK, Nutuk I, İstanbul 1982, s.243.

⁶ Mazhar Müfit KANSU, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber II, Ankara 1986, s.389.

⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleleri IV, (VI'ıB) Ankara 1991, s.186.

⁸ ATATÜRK, Nutuk I, s.372; Rauf ORBAY, Cehennem Değirmeni II, İstanbul 1993, s.15.

⁹ Haluk SELALİ, B.M.E'nde Celâleddin Arif Bey (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1994, s.40; ATTB, s.249.

¹⁰ ATATÜRK, Nutuk I, s.397-398.

Mustafa Kemal Paşa'nın en fazla ses getiren faaliyeti ise kolordu kumandanlarına, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-ı Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine gönderdiği genelgedir. Bu genelgede; Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin yerli-yabancı müdahale ve baskılardan dolayı istifa ettiğini, bunun arkasında yabancı devletlerin gayelerine hizmet edebilecek tarzda Damat Ferit Paşa veya emsalinden birisinin iktidara getirilmesine yönelik niyetlerin olduğunu, meclisin bunu engellemek için çalışmalar yaptığını, ancak zikredilen teşebbüsün fülen teyiti için milli gayelere hizmet edemeyecek bir hükümete milletin tahammül edemeyeceğini gösterecek tarzda gayet açık bir dille saraya, meclise ve basına telgraflar çekilmesini talep etmiştir¹¹.

İşte bu genelge sayesinde ki 4/5 Ekim gecesinden itibaren İstanbul'a yüzlerce telgraf yağmıştır. Bu telgrafların Damat Ferit'in veya benzerinin iktidara gelmemesinde çok önemli bir işleve sahip olduğu inkar edilemez.

Memleketin her yöresinden gönderilen bu telgraflar içerisinde milli birlik ve beraberlik konusunda diğer bölgelerden daha hassas ve baştan beri Mustafa Kemal Paşa ile kader birliği etmiş olan Vilâyet-i Şarkıyye'den de onlarca telgraf çekilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına olumlu cevap vererek İstanbul'a protesto telgrafları gönderen vilayetleri ve müstakil sancakları¹² şu şekilde sıralayabiliriz¹³:

Milli Mücadele'nin doğmasında ve gelişmesinde önemli bir paya sahip olan Erzurum'un vilayet merkezinden biri ahali, diğeri Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi adına 5 Mart 1920'de iki telgraf çekilmiştir. Bunu Bayezid'den üç, Narman'dan iki, Hasankale, Tortum, Hınıs, Velibaba, İspir, Tercan, ve Bayburt'tan birer birer telgraf izlemiştir.

Erzincan Sancağı'ndan toplam beş telgraf çekilmiştir. Bunlardan biri Sancak merkezinden, diğerleri ise Reşadiye, Kuruçay, Kemah ve Burhaniye'den yollanmıştır.

Elâziz Vilayeti'nden Elâziz merkez kazası başta olmak üzere Maden'den iki, Arabgir, Pütürge ve Keban'dan birer telgraf gönderilmiştir. Dersim (Tunceli) Sancağı'ndan ise merkez kaza başta olmak üzere Çemişgezek, ve Nazimiye'den birer telgraf gönderilmiştir. Malatya Sancağı'ndan da bir tane protesto telgrafı çekilmiştir.

Van Vilayeti'nden birisi merkez kazadan, diğeri ise Erciş'ten olmak üzere toplam iki telgraf gönderilmiştir. Bu telgraflarda dikkati çeken en önemli husus aşiretlerimizin hükümet meselesine gösterdikleri duyarlılıktır. İngiliz propagandasının yoğun olarak yaşandığı bu bölgemizde aşiretlerin bu propagandalara kanmadan milli birlik hususunda sergiledikleri tavır, Milli Mücadele'nin halk nezdinde kendisini ne derece benimsettiğine güzel bir örnektir.

¹¹ ATATÜRK, Nutuk I, s.399.

¹² Burada verilen vilayetlere bağlı sancak ve kazaların idari yapılanması için bakınız; Selçuk GÜNAY, Resmî Devlet Sahnemelerine Göre (II. 1283-1334) Osmanlı İmparatorluğu'nun Seneler İtibarıyla Mülki Taksimatı (Basılmanuş Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1980.

¹³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, I:19, İstanbul 1336, s.253-291.

Vilâyât-ı Şarkıyye'nin en kuzeyinde yer alan Trabzon Vilayeti'ne bağlı Gümüşhane Sancağı'ndan da Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetü Reisi Mustafa imzasıyla bir protesto telgrafi gönderilmiştir.

Bitlis Vilayeti'ne bağlı Sürt Sancağı'ndan biri eşraftan, diğeri Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetü adına olmak üzere gönderilen iki telgrafla diğerlerinde olduğu gibi hükümetin istifası ağır bir dille protesto edilmiştir.

Sivas Vilayeti'nden ise merkez kaza başta olmak üzere Şehirkişla, Gürün, Kangal, Hafık ve Darende'den birer telgraf gönderilmiştir.

Vilâyât-ı Şarkıyye'nin güney ucunda olan Diyarbakır Vilayeti'nin Ergani Sancağı'na bağlı Palu'dan da Müdafaa-ı Hukuk Reisi Mehmet ile azalar Hakkı ve Reşat beylerin imzasıyla gönderilen telgrafta, istifanın Palu ahali üzerinde derin üzüntü dile getirilmiştir.

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz vilayetlerden gönderilen telgrafları tek tek yazmak yerine, gönderilen telgrafların ruhunu yansıtabacağı görüşüyle Erzurum Vilayeti'nden çekilen bir telgrafi aşağıda vermeyi uygun buluyoruz¹⁴:

“Bir kaç gün evvel Meclis-i itimad rey'i alan Heyet-i Vükelânın âni sukutu, hâin emellerin mahsulü ve felâket-i âtiyyenin mukaddemesi olarak telâkki edilmekle, mevcudiyetimizi bil-fil müdafaaya azmetmiş olan Erzurumun ahali-i umûmiyyesi bil-ictima hissîyyatlarını Atebe-i Seniyyeye arz-u ve bilâ-kayd ve şart tevdi olunan Vekâlet-i Millîyye hasebiyle Meclis-i Millî mukadderatına bütün mevcudiyetleri ile zâhir olduklarının Heyet-i Âliyyelerine te'min ve iblağına ve mesail-i millîyyede Amâl-i Millîyyeyi herhangi bir vaziyette müdafaaya cem'iyet ve ahali kâfil gördüğü cibetle, Millete teveccüh edecek her nevi taahhüdün bilâ-imhal kabulünü rica ve neticeden Millete malumat itâsının istirhamına karar verdiği maaruzdur.

5 Mart 1336

Erzurum Ahalisi namına Müftü Solakzâde Sâdik, Belediye Reisi Zakir, Müdafaa-ı Hukuk Reisi Süleyman, Eşraftan Alemdarzâde Ali, Tüccardan Abacıbeyzâde Mehmed, Eşraftan Mustafa, Tüccardan Kavunîzâde Hacı Hafız, Tüccardan Kınalîzâde Mehmed, Tüccardan Maksud, Eşraftan Mevlüfendîzâde Mehmed Emin, Matbuat nâmına Albayrak Müdürü Mithat”

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi Vilâyât-ı Şarkıyye'den gönderilen diğer bütün telgraflarda da vilayet eşrafının, dinî ve idarî yetkililerin, aşiret reislerinin, gazete mesul müdürlerinin ve nihayetinde Müdafaa-ı Hukuk şubelerinin reis ve üyelerinin imzalarını görmek mümkündür. Bu ise halkın cemiyetle birlikte millî gaye konusunda nasıl ortak hareket ettiğini ortaya koyması açısından önemlidir.

Gönderilen protesto telgraflarının ortak noktalarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Milletin ve meclisin itimadına mazhar olmuş Ali Rıza Paşa Hükümetinin istifası millet nezdinde büyük üzüntüye neden olmuştur. İstifanın arkasında İngiltere ve

¹⁴ Meclis-ı Mebusan Zabıt Ceridesi, İ:19, İstanbul 1336, s.257.

Fransa'nın başını çektiği ve bu devletlerle işbirliği yapan yerli şer odaklarının olduğu aşıkardır.

2- Milletın kendisine karşı iç ve dış muhraklarca hazırlanan oyunların farkında olduğu ve bunları bozacak azim ve karara sahip olduğu vurgulanmıştır.

3- Millet, yabancı gayelere hizmet edebileceği endişe ile meclis yerine Şura-yı Hilâfetin teşkiline karşı olduğunu beyan etmiştir.

4- Milli gayelere hizmet etmeyecek bir hükümetin yabancı gayelere hizmet edeceği tabii olduğundan millet bu tür bir hükümet teşkiline karşıdır.

5- İç ve dıştaki siyasi durumun ciddiyetine binaen meclis her türlü fırka çekişmelerini bir tarafa bırakarak, birlik ve beraberlik içerisinde milli gayeleri gerçekleştirmeye çalışmalıdır.

6- Millet nazarında Damat Ferit Paşa ve emsallerinin İtilâf Devletleri'nin gayelerine hizmet edeceğinin aşıkâr olduğu, dolayısıyla milletın bu tür bir hükümeti kabul etmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

7- Devletin idarcsinden birinci derecede sorumlu olan Padişah ve Meclisin İtilâf Devletleri'nin her türlü müdahalelerine son verecek tedbirleri bir an önce alıp uygulamaya koyması talep edilmiştir.

8- Ülkenin içine düştüğü siyasi buhrandan meclis ekseriyetinin güven oyunu almış milli bir hükümetin kurulması ile çıkılabileceği belirtilmiştir.

9- Telgraflarda son ortak nokta olarak Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası ile ortaya çıkan siyasi istikrarsızlıktan padişah mazur görülüş veya öyle görülme istenmesi söylenebilir.

Saraya ve meclise gönderilen protesto telgraflardaki yukarıda zikredilen ortak noktalara ek olarak bazı farklı yaklaşımlar da ortaya konmuştur:

Van merkezinden ve Gürün Kazası'ndan 4 Mart 1920'de gönderilen telgraflarda, hükümeti kimin kuracağı konusunda milletın taleplerinin dikkate alınmaması durumunda İstanbul ile münasebetlerin kesilebileceği uyarısında bulunulmuştur.

Bayburt'tan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reis Vekili Nâzım imzasıyla gönderilen telgrafta ise, meclisteki mebuslara seslenilerek, Hükümetin istifasının arkasında mutlakiyeti getirmek isteyenlerin olduğu belirtilmektedir. Bu açıdan milletın tekrardan eskiye dönmemesinin kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır.

Dersim (Tunceli)'den, 5 Mart 1920'de Belediye Reisi ve şehrın ileri gelenleri tarafından imza edilen telgrafta, milletın istediği doğrultuda bir hükümetin teşkil edilmesinde durumunda devletin varlık sebebinin ortadan kalkacağı uyarısında bulunulmuştur.

Kağal Kazası'ndan 4 Mart 1920'de Hacı Salih imzasıyla gönderilen telgrafta da, milletın itimadına layık bir hükümetin kurulmasının zaruretine değinilerek yabancı müdahalelerinin devam etmesi durumunda her ne pahasına olursa olsun silahlı

mukabelede bulunmaya milletin hazır olduğu belirtilmekteydi. Bu telgraf milletin hak ve hakimiyetini çiğnetmeme hususundaki azmine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Şehirkişla Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti namına Şakir Bey ile Belediye Reisi Hasan Bey'in imzasıyla gönderilen telgrafta; yeni hükümetin milletin itimadına layık olması gerektiği, aksi halde halkın galeyana geleceği ve bunun neticesinin de pek vahim olacağı uyarısında bulunularak ilgili makamlar üstü kapalıda olsa tehdit edilmiştir.

5 Mart 1920'de Kemah Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Heyet-i İdaresi adıyla gönderilen telgrafta da, milletin bir yol ayrımında olduğu vurgulanarak, millet ya şerefli bir barış yaparak bütün alemin takdirini kazanacak ya da ölecektir denilmektedir.

Ülkenin içine düştüğü siyasi buhran ortamında varlığını ve hakimiyetini korumak azmindeki milletin hür iradesiyle kaleme aldığı bu protesto telgrafları, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle bir "Fırtına" şeklinde İstanbul'a esmiş ve onu tesiri altına almıştır.

Telgraflardan arzulanan sonuç gecikmemiş, milletin azmi ve iradesi karşısında Padişah, Milli Mücadele'ye başlangıçtan beri sıcak bakan eski Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı sadarete atamak zorunda kalmıştır.

Aslında telgraf fırtınasının en büyük sonucu, Milli Mücadeler'nin ve onun beyni durumundaki Heyet-i Temsiliye'nin gücünü artırmasına ve Anadolu üzerindeki hakimiyetinin tamamen yerleşmesine imkan hazırlamış olmasıdır.

Bu hadisenin ortaya çıkardığı diğer önemli bir sonuç da şudur ki; iddiaların aksine Türk Milleti, karşılaştığı meselelerle mücadele ederken, çağdaş usulleri ne derece maharetle kullandığını bütün dünyaya bir kez daha ispat etmiştir.

ABSTRACT

The most important politic development in Turkey in the Mondros Armistice era is the national independence struggle. Though protested by the government of İstanbul this movement because it was not stopped, forced the Prime Minister D.Ferit Paşa to resign.

The new government was built by Ali Rıza Paşa, The relationship between the new government and the “Heyet-i Temsiliye” had its up and downs. This committee claimed that the governments dealings had to fit with the Sivas assembly and the government tried to stop the committed power.

The government resigned in 04.03.1920, after showing the pressures of the allied forces as a reason.

This resignation was protested by the committee's president Mustafa Kemal Paşa. Mustafa Kemal Paşacriticized the pressure of the Allied forces on the government in terms of international rules, He wanted in a public declaration, the civilians and military to build a national government.

A lot of telegrams were sent from the eastern provinces on this declaration, in the telegrams coming from Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Elâziz, Trabzon and Van, the resignation of the government was criticized and the call for a national government was renewed.

As a result of these telegrams Sultan Vahdetin appointed Salih Paşa, a supporter of the national independence struggle, to be prime minister.

KEY WORD:

Ali Rıza Paşa
Heyet-i Temsiliye
Vilâyât-ı Şarkiye
Milli Mücadele
Sultan Vahdetün